AGNĖ ALIJAUŠKAITĖ

Vilniaus universitetas, Lietuva
Vilnius University, Lithuania

KAIP ĮMANOMA FENOMENOLOGINĖ – PRAGMATISTINĖ TIESOS SAMPRATA?

How is the Phenomenological –
Pragmatist Conception of Truth Possible?

SUMMARY

In this article it is argued that the phenomenological – pragmatist conception of truth is possible when it is grounded by human experience and usefulness for a human. It is shown that the phenomenological – the pragmatist conception of truth is dissociated from objectivist pretensions in two ways: firstly as a method defined by subjective experience and, secondly, as a field of insight, situated not in objectivity but in experience itself. Reformulating the phenomenological principle in a way that it would coincide with the pragmatist one, it can be said that to experience something as something means to use something as something. This exact relation of experience and usefulness constitutes truth as an applied conception.

SANTRAUKA

Šiame straipsnyje teigiama, kad fenomenologinė – pragmatistinė tiesos samprata įmanoma jos pagrindu laikant žmogiškąjį patyrimą ir naudingumą žmogui. Parodoma, kad fenomenologinė – pragmatistinė tiesos samprata atibojama nuo objektyvistinių pretenzijų dviem sluoksniais: pirmiausia kaip metodas, nulemtas subjektyvaus patyrimo, ir, antra, kaip įžvalgos laukas, esantis ne objektyvybės, bet pačioje patirtyje. Performuluojant fenomenologinį principą taip, kad jis sutaptų su pragmatistiniu, galima teigti, kad kažką patirti kaip kažką reiškia kažką naudoti kaip kažką. Būtent šis patyrimo-naudojimo santykis įsteigia tiesą kaip taikomąją sąvoką.

ĮVADAS

Fenomenologijos ir pragmatizmo tradicijų bendrumams ir skirtumams aptarti skirta bent keletas darbų, iš kurių aktualiausia Sandros B. Rosenthal

RAKTAŽODŽIAI: fenomenologija, pragmatizmas, patirtis, tiesos samprata.

KEY WORDS: phenomenology, pragmatism, experience, conception of truth.

ir Patricko L. Bourgeois monografija bei Kyle Novak straipsnis. Šiame straipsnyje bus remiamasi daugiausia minėtų autorių, taip pat relevantiškais fenomenologijos tradicijos (Heideggerio, Merleau-Ponty, Husserlio) bei pragmatizmo tradicijos (Dewey, Jameso ir kt.) šaltiniais.

Bendrąją tezę galima suformuluoti taip: fenomenologinė – pragmatistinė tiesos samprata įmanoma jos pagrindu laikant žmogiškąjį patyrimą ir naudingumą žmogui.

Tezę pagrindžiantys argumentai išdėstyti trijose dalyse. Pirmoji dalis skir-

ta temos atskleidimui fenomenologijos tradicijos kontekste, išskirtinį dėmesį skiriant sankirtoms su mums svarbiomis pragmatizmo tendencijomis. Antroje dalyje aptariamos kartinės pragmatizmo tendencijos, reikalingos fenomenologinės – pragmatistinės tiesos sampratai aptarti. Trečioje dalyje akcentuojami svarbiausi fenomenologijos ir pragmatizmo sankirtos taškai, atvedantys prie tiesos sampratos problemos sprendimo, bei keliamas fenomenologijos ir pragmatizmo metamo iššūkio moksliniam realizmui klausimas.

PATIRTIS KAIP PRASMINGAS TIESOS ĮRĖMINIMAS

Fenomenologinis pažinimas grįstas patyrimu – objektas suvokiamas taip, kaip patiriamas iš subjekto, t. y. *aš*, kalbančio pirmuoju asmeniu, atsisakančio objektyvumo pretenzijos, perspektyvos. Dėl to jis nėra orientuotas į normatyvinį kalbėjimą ir laikosi arčiau partikuliarumo nei išvestinių „normalumo“ kriterijų. Veikiausiai būtent dėl šių priežasčių fenomenologiniuose tyrinėjimuose labai retai aptariamas tiesos koncepcijos klausimas – pasirinkus į objektyvumą nepretenduojančią prieigą, kalbėti apie „tiesą“ (kaip nereikalingą kokio nors objektyvaus patvirtinimo) atrodo mažų mažiausiai beprasmiška.

Tačiau ar tikrai fenomenologinė žiūra negali atvesti prie turiningo kalbėjimo apie tiesos klausimą? Toliau bandysime įrodyti, kad žvelgiant iš fenomenologinės perspektyvos, pati patirtis gali būti traktuojama kaip prasmingas tiesos įrėminimas.

Čia verta sugrįžti prie pačių fenomenologijos pagrindų, kur teigiama „pama-

tinė fenomenologijos tezė – koks nors objektas yra duotas prasmės būdu“ (Gutauskas 2010: 36). Tai reiškia, kad objektas suvokiamas kaip sukabintas su tam tikra jam būdinga prasme; tik taip jis atpažįstamas kaip kažkas, o ne kaip padrikas vaizdinių ar idėjų srautas. Tol, kol objektas nėra duotas kaip pripildytas prasmės, apskritai sudėtinga vadinti jį objektu, kitaip sakant, tokiu atveju jis nėra duotas teisingu būdu, todėl nėra prasmingas. Taigi mums svarbu, kad objektas būtų duotas kaip atpažįstamas, nes jo, kaip prasmingo, patyrimas konstituoja tiesos, kokia prieinama mums kaip žmonėms, koncepciją. Tai, kaip objektas mums duotas, tiesiogiai lemia tai, kaip ir kiek jis mums prieinamas, tad apibrėžia ir visą „objektyvios“ tiesos matymo lauką, išskleidžiamą vien tik subjekto sąmonėje.

Kaip teigia Kyle Novak, „išorinis pasaulis vis dar gali egzistuoti, bet kadangi jis nėra pažinamas, žmonės negali jo kaip nors teisingai apibūdinti. Pretenzija į

tiesą ar kažkas panašaus turi būti pagrįsta tuo, kas gali būti patirta. Fenomenologija pradeda su patirtimi ir, išvengdama karteziškojo dualizmo, gali būti naudojama tam, kad apibūdintų tiesą prasmingu ir naudingu būdu“ (Novak 2014: 138). Taigi fenomenologinė žiūra įrėmina tiesos suvokimą kaip prasmingą, nes patiriamą kaip prasmingą, t. y. duotą kaip kažką. Tokia žiūra nepaneigia išorybės, bet atsisako nepamatuotos intencijos ją vertinti kaip tam tikrą statiską esinį, suteikiantį patikimą žinojimą, nepriklausomą nuo atskirų subjektų patyrimų. Priešingai, pati tiesos koncepcija, būdama suskiliausta subjekto sąmonėje, atsi-
veria kaip prasminga ir pritaikoma patikimo veiksmingumo rėmuose. Fenomenologinis žvilgsnis patirties keliu įbloškia prieigą prie tiesos į praktinio žinojimo sritį, atribojančią ją nuo išimtinai teorinio, mokslinio „objektyvumo“.

Taip užčiuopiamas tiesą įrėminantis pagrindas, patyrimas. Be patyrimo, patvirtinančio tiesos statusą, pati sąvoka tampa beprasmė, neturininga. Patyrimo nepatvirtinta tiesos sąvoka gali padėti tik kaip statistinis vienetas, kuris neapibūdina tiesos prasmingu ir naudingu būdu, o tik teigia ją esant nepriklausomą nuo subjekto, ir šiuo teigimu nepasako nieko prasmingo.

Novak skiria ypatingą dėmesį Heideggerio fenomenologijai, kadangi ji parodo, kaip galima kalbėti apie pasaulį pagrindžiant šį kalbėjimą žmogiška patirtimi, o tai, kas nėra pagrįsta žmogiška patirtimi, nėra skirta aptarti, – Heideggeriui fenomenologija yra ne tiek tam tikrai minčiai atstovaujanti mokykla, kiek „metodologinė koncepcija“, pasakanti, kaip prieiti prie pateikto klausimo (Novak

2014: 138). Taigi, pritardami Novak, galime laikyti fenomenologiją metodologine koncepcija, atvedančia prie turiningai užčiuopto tiesos klausimo. Pati pamatinė fenomenologijos tezė, kad koks nors objektas yra duotas prasmės būdu, numato metodą, išžiūrėjimą patiriant. Tai, kaip koks nors fenomenas yra duotas, yra fenomenologinis tiesos apibrėžimas. Jis pranašesnis už „objektyvius“ metodus dėl to, kad suteikia žmogiškai patikimesnį žinojimą nei gamtamoksliniu žvilgsniu perskrosti reiškiniai; leidžia juos patirti iš žmogiškiausios, t. y. pirmojo asmens, perspektyvos, taigi neklaidina per aukštai iškeltu, tarsi objektyviu, lūkesčiu. Todėl, nors skamba paradoksaliai, toks (subjektyvus) pažinimas laikytinas patikimesniu nei tarsi objektyvus.

Merleau-Ponty taip pat pripažino fenomenologiją kaip deskriptyvią analizę, jos svarbą įvairiems mokslams (Rosenthal 1980: 111). Tai, kaip apibūdinama gauta prasmė, sukuria tiesos, teisingo interpretavimo kriterijus, schemizuoja prasminį lauką. Fenomenologinė deskripcija pranašesnė už mokslinį paaiškinimą, kadangi leidžia pamatyti moksliniam žvilgsniui neprieinamą fenomeno pilnumą. Viską nulemia konkretus praktinis susidūrimas su tam tikru reiškiniu, kuris savo partikuliarumu pranoksta išvestinius vidurkius.

Vadinasi, fenomenologija galima mąstyti kaip prasmingas tiesos įrėminimas – fenomenologinė žiūra pateikia turiningą prieigos būdą, pasako, kaip yra duota tai, kas duota; patirtis yra žmogui prieinamos ir todėl praktiškai turiningos tiesos rėmai.

Patirtis, kaip prieinamos tiesos įrėminimas, tiesiogiai susiliečia su eksperi-

mentu, kaip veiksmingumo patikrinimu. Jeigu pagal Merleau-Ponty fenomenologija yra deskriptyvi, o pagal Heideggerį – įrankiška, eksperimentas jai padeda kaip patirties pagrindas. Čia išsižiebia artimumas pragmatistinėms nuostatoms, nes jas taip pat grindžia atidumas išgyventai patirčiai. Ji yra pirmesnė už teorines schemas, kadangi leidžia adekvačiau pažinti pasaulį (net jeigu manysime, kad egzistuoja tam tikros tiesos, neprieinamos žmogaus protui). Williamui Jamesui tiesa yra išaknyta pragmatinėje patirtyje ir tuo pačiu nepriklausoma nuo santykio tarp tikėjimo ir nežinomos objektyvios realybės (Novak 2014: 141). Nei nežinoma objektyvi realybė, nei tikėjimas nelemia tiesos, nes tikriausiu ir mums prieinamiausiu pavidalu ji skleidžiasi pragmatinėje patirtyje. Ši Jameso įžvalga užklausia dažną įsitikinimą, kad tiesa yra kažkas už / anapus patirties ir perkelia ją į pačią patirtį, pragmatinį procesą, o ne į numanomą objektyvumą. Taigi fenomenologinė – pragmatistinė tiesos samprata

atribuojama nuo objektyvistinių pretenzijų dviem sluoksniais: pirmiausia kaip metodas, nulemtas subjektyvaus patyrimo ir, antra, kaip įžvalgos laukas, esantis ne objektyvumo, bet pačioje patirtyje.

Didžiausias fenomenologijos indėlis sprendžiant tiesos sampratos klausimą, o kartu ir *vice versa*, tiesos klausimo indėlis sprendžiant fenomenologijai iš pirmo žvilgsnio tolimų klausimų statusą, yra mokyklos, metodo ir „objekto“ santykio nustatymo iššūkis, leidžiantis pripažinti naujumą ir aktualumą. Iš pirmo žvilgsnio fenomenologijai svetimas tiesos klausimas, parodytas nauju aspektu, atveria retai pastebimas tiek fenomenologijos, tiek „didžiųjų klausimų“ skaitymo galimybes.

Ši dalis buvo skirta parodyti, kaip galima patirti kaip prasmingas tiesos įrėminimas; kaip galima fenomenologija kaip metodas, neieškantis tiesos „už“ savęs. Toliau parodysime, kaip patirtinis tiesos įrėminimas susikabina su pagrindiniais pragmatizmo sluoksniais.

ĮVEIKSMINTOS TIESOS SAMPRATA

Viena filosofijos silpnųjų dažnai laikoma tai, kad filosofinės įžvalgos sunkiai pritaikomos praktiškai ar su praktika neturi apskritai nieko bendra. Šiame kontekste išsiskiria pragmatizmo tradicija, kuri stipriai orientuota į praktinį idėjų pritaikomumą. Pragmatizmas *įveiksmina* filosofinius klausimus, t. y. priartina juos prie praktikos, panašiai kaip ir fenomenologija, suteikia tam tikrą apibrėžtumą, apčiuopiamumą.

Kaip teigia Novak, Jameso tradicijos pragmatizmui tiesa yra tai, „kas veikia“ („*what works*“) (Novak 2014: 136); Rosen-

thal ir Bourgeois monografijoje parodo, kad šią taisyklę galima taikyti ne tik Jamesui, bet daugumai pragmatizmo tradicijai priskiriamų autorių (Dewey'ui, Meadui, Peirce'ui, Lewisui ir kt.), taigi čia pragmatizmo terminą vartosime kaip apibendrinantį tam tikras vienijančias nuostatas ir laikysime tai teoriškai korektiška vartosena mūsų temos atskleidimui.

Svarbu tai, kad pragmatizmas, kaip ir fenomenologija, patalpina žmogų gamtoje kaip integralią jos dalį, o ne esantį už / prieš / virš jos; kartu šis buvimas gamtos dalimi skiriasi nuo mecha-

nistinio (niutoniškojo) pasaulėvaizdžio, todėl skiriasi ir pats patirties statusas – jis artimesnis anksčiau aptartam fenomenologiniam žvilgsniui nei mokslinio realizmo apibrėžiamai patirčiai. Tai yra pamatinė fenomenologijos ir pragmatizmo bendrystę steigianti nuostata, leidžianti užklausti mokslinio realizmo pagrįstumą pasisavinti tiesos klausimo monopolį. Pragmatistai laikosi nuostatos, kad žmogus yra jau esantis gamtoje ir visos jam prieinamos duotybės neperžengia šio statuso, todėl būtų apgaulinga ir naivu manyti, kad įmanoma prieiti prie objektyvios tiesos. Pragmatistui tiesos objektyvumą pakeičia veiksmingumas: jeigu tai veikia, vadinasi, yra teisinga. Šį veiksmingumą nulemia santykis su tikrove, kurį lemia priimtas subjektyvumas. Šis subjektyvumas nepaneigia objektyvumo galimybės, bet palieka ją potencialumo srityje. Taip nutinka dėl to, kad pragmatizmas atmeta pasyvaus stebėtojo perspektyvą, pozicionuoja stebėtoją kaip aktyvų veikėją, savaip kuriantį ir perkuriantį prasmų lauką, aktyviai keičiantį suvokiamą pasaulį jau tuo metu, kai jis suvokiamas.

Pragmatinis susidomėjimas mokslinė metodologija koncentruojasi į išgyventą mokslininko patirtį, o ne į jo neva objektyvius atradimus ir taip paverčia jį kūrybiniu agentu, neatskiriamu nuo pasaulio, kurį jis pažįsta (Rosenthal 1980: 23). Taigi pragmatizmui rūpi ne į objektyvumą pretenduojantys moksliniai atradimai, bet pati mokslininko patirtis, įšaknyta pasaulyje, kuriame vyksta patyrimo procesas. Mokslininkas, kaip kūrybinis agentas, yra ne tik įveiksmintos tiesos atradėjas, bet ir (ar netgi labiau) jos kūrėjas, performuotojas – pats gebė-

jimas žvelgti teisingai pasirodo kaip performatyvus gestas, nukreiptas iškart dviem kryptimis – tiek į pasaulį, tiek į suvokėją. Tiesa čia konstituoja kaip tarp kūrybinio agento ir jo patiriamo pasaulio įsižiebusi atitikimo proskyna, kuri leidžia pamatyti, kas ir kaip veikia.

Tačiau ši atitikimo proskyna neturėtų būti tapatinama su atitikimu kaip tiesos pagrindu, kadangi pagrindu išlieka veiksmingumas. Nesvarbu, kad ir kokia koherentiška būtų prasmų sistema, šios prasmės yra „tikros“ tik tada, kai atliepia tai, kas pagaunama per organizmo-aplinkos interakciją (Rosenthal 1980: 27). Kitaip sakant, pirmenybė teikiama ne prasmų sistemos koherentiškumui (kadangi tam taip pat trūksta patikimo žinojimo, neatsiremiančio į tikėjamą moksliniu realizmu), bet patirčiai, atsirandančiai tarp subjekto ir aplinkos, t. y. pačiai sąveikai. Įtarpinanti sąveika leidžia adekvačiai patirti, kas ir kaip yra galima, kas ir kaip veikia, taigi atveria žmogaus-pasaulio sąveikos, veikimo vienas kito atžvilgiu perspektyvą. Pati interakcija užtikrina prasmų tikrumą, kuris suteikia patikimesnį žinojimą nei sukonstruotos prasmų sistemos.

Jamesui tikros idėjos yra tos, kurias mes galime perimti, patikrinti, patvirtinti, taigi kažkas yra tikra, nes yra naudinga, arba naudinga, nes yra tikra (Novak 2014: 142). Naudingumo kriterijus čia atitinka veiksmingumą, taigi nėra išimtinai utilitaristinis, bet veikiau tiesiogiai nurodo „kas veikia“ taisyklę. Veikia tai, kas yra perimama, patikrinama, patvirtinama, kitaip sakant, ko tikrumas yra užtvirtinamas eksperimentu, parodančiu veiksmingumą. Tai neatveda prie teiginio, kad neatsakomi klausimai yra never-

ti būti keliama, bet aiškiai atriboja tikras idėjas nuo netikrų turininga veiksmingumo takoskyra – nepatikrinamos, nepatvirtinamos idėjos paprasčiausiai nėra veiksmingos (nors pačios savaime jos gali būti turiningos). Iš šios perspektyvos žvelgiant į tiesos sampratą klausimą, pasirodo, kad net jei nelaikysime idėjos neturininga, jos tikrumą vis dar pagrįs naudingumo ir veiksmingumo kriterijus. Teisinga samprata yra tokia, kuri veikia, t. y. yra vienaip ar kitaip naudinga.

„Pragmatinė tiesa yra tik taikomoji sąvoka, kai ji susijusi su pasauliu ir tuo, kaip mes jį suprantame. Tai, ar idėjos interpretacija yra teisinga, ar klaidinga, priklauso nuo šios idėjos santykio su mūsų pasaulio interpretacija. Kai idėja atitinka mūsų pasaulio supratimą, tada mums ji yra teisinga, jeigu ne, tuomet klaidinga“ (Novak 2014: 142). Tiesa, kaip *taikomoji sąvoka*, įsisteigia per interakciją tarp pasaulio ir jį interpretuojančiojo. Pati idėja nėra verifikuojama kaip nors kitaip, „išoriškiau“ ar objektyviau, nei atgręžta į mūsų pasaulio supratimą. Nėra jokio išoriško atsparo taško, jokio mokslinio-realistinio objektyvumo, kuris nebūtų pagrįstas žmogišku pasaulio supratimu. Dėl to pragmatizmas atsisako pretenzijos į nuo žmogaus nepriklausomas objektyvias tiesas ir savo žiūrą suskliaudžia taikomosios sąvokos rėmuose. Jeigu tiesa veikia kaip taikomoji sąvoka, veikia idėja-žmogus-pasaulis režimu, ji yra efektyvi.

Tačiau jeigu tiesą apibrėšime kaip taikomąją sąvoką, kuri yra veikianti ir naudinga, kaip nusakysime prasmės statusą? Čia norime išryškinti šių sąvokų atskyrimą ir teigti, kad prasmė nėra tapatintina su veiksmingumu ar naudin-

gumu. Ji išlaiko savo autentišką statusą. „Prasmė jau yra čia sąmoningiems aktams ta prasme, kad pasaulis, kuriame įvyksta sąmoninga refleksija, yra suvokimo pasaulis, suvoktas pasaulis, suvokimo laukas, kuriame daiktai pasirodo patirtyje kaip prasmingi“ (Rosenthal 1980: 28). Galima pagrįstai teigti, kad prasmė iškyla ir pasirodo pirmiau nei verifikuojamas teisingumas ir veiksmingumas. Prasmė įsklinda į sąmonę kartu su refleksija, bet suvokimo lauke, kaip gryoji potencialia, plyti dar iki-patyriminiame pasaulyje. Prasmės užgriebimas įvyksta suvokimo metu ir tampa taikomosios sąvokos branduoliu, kuris yra ir autonomiškas, ir autentiškas, bet kartu grindžia veiksmingumą.

Pagrindinė praktinės verifikacijos dalis yra nauda, nes kažką naudodami patiriame tai kaip tarnaujančią kokiai nors funkcijai; pavyzdžiui, matydami laikrodį, mes neprivalome išstudijuoti kiekvieno laikrodžio vidinės mechanikos tam, kad žinotume, jog tai tikrai laikrodis, – tol, kol galime *naudoti* jį tam, kad sužinotume laiką, turime praktinę verifikaciją, kad tai yra laikrodis (Novak 2014: 142). Taigi performuluojant fenomenologinį principą taip, kad jis sutaptų su pragmatiniu, galima teigti, kad *kažką patirti kaip kažką reiškia kažką naudoti kaip kažką*. Būtent šis patyrimo-naudojimo santykis įsteigia tiesą kaip taikomąją sąvoką, nes tai, kas patiriama kaip kažkas naudinga (atpažįstama, pritaikoma, patikrinama), yra patiriama kaip teisinga. „Naudojimo“ sąvoka čia yra išaknyta pačiame patyrimo ir neatsiejama nuo praktinės verifikacijos; ji grindžia daiktų išaknytumą patyrimo, tiesos kaip tokios išsiskleidimą per patirtį, o ne per mokslinio realizmo

mechaniką. Tai labai gerai parodo minėtas laikrodžio pavyzdys – žinome, kad tai yra laikrodis net nežinodami, kaip atrodo jo vidinė mechanika, nes patiriame jį kaip rodantį laiką. O mokslinio realizmo atstovui laikrodžio „tapatybę“ patvirtina ne jo funkcionalumas, nauda ar patyrimas, bet vidinė mechanika, tam tikra techninė sąranga. Žmogiškam pažinimui kur kas artimesnis pirmas va-

riantas, kadangi tam, kad žinotume, jog tai yra laikrodis, mums visai nereikia išardyti jo vidinių detalių – užtenka patirti jį kaip rodantį laiką, naudoti kaip laikrodį. Galiausiai, ar pasirinkus mokslinio realisto verifikavimo būdą galėtume laikyti jį išties patikimu? Kokia prasmė išardyti laikrodį tam, kad patvirtintume jo neva objektyvų statusą, jeigu išardę nebepatirsime jo kaip rodančio laiką?

FENOMENOLOGINĖS – PRAGMATISTINĖS TIESOS SAMPRATOS IŠŠŪKIS MOKSLINIAM REALIZMUI

Jeigu sutiksimė, kad mokslinio realizmo žiūra leidžia teigti, jog mes pertvarkome *pasaulį* (iš objektyvios perspektyvos), tai fenomenologinė – pragmatistinė tiesos samprata meta iššūkį šiam požiūriui teigdama, kad mes pertvarkome tik patys būdami *pasaulyje*. Tiesos samprata priklauso nuo šio atspirties taško, nuo žmogaus santykio su pasauliu. Fenomenologiniam – pragmatistiniam žvilgsniui mokslinio realizmo projektuojamas santykis atrodo klaidingas, su pernelyg aukštai iškeltu lūkesčiu. Pretenzija į objektyvumą sulaukia nemažai kritikos iš įvairių stovyklų, bet fenomenologinė – pragmatistinė prieiga čia gali pasiūlyti ištis naujų ir vertingų įžvalgų.

„Pragmatizmas, atmesdamas žmogaus kaip stebėtojo vaidmenį, matydamas patirtį kaip eksperimentizmo varomąją jėgą, suprasdamas suvoktą pasaulį kaip interakciją tarp žmogaus ir faktiškumo, kuris atsiskleidžia patirtyje, sąveiką, gali laikyti, kad žinios yra reliatyvios proto atžvilgiu, kad žinių turinys yra realus, bet tuo pačiu nepriklauso nuo proto“ (Rosenthal 1980: 42). Tiek pragma-

tizmas, tiek fenomenologija renkasi pirmojo asmens perspektyvą ir atmeta stebėtojo vaidmenį kaip neadekvatų, nesuteikiantį patikimo žinojimo – priešingai nei mokslinio realizmo atstovai, kuriems pirmojo asmens perspektyva atrodo mažiausiai patikima, nes esą mažiausiai moksliška, objektyvi. Mokslinio realizmo atstovai pažįsta (ar bent mano pažįstą) *pasaulį*, o fenomenologai ir pragmatistai pažįsta *pasaulyje* – net jeigu šis žinojimas mažiau aprėpiantis, jis išvestas iš žmogiškosios patirties, iš patirtyje atsiskleidžiančio faktiškumo, kuris artimas ir pažįstamas žmogui kaip savas, o ne (objektyviai) svetimas. Fenomenologai ir pragmatistai neatmeta faktiškumo, bet kildina jį būtent iš patirties, iš įtarpinimo, nes pamatuotai vertina žmogaus galimybę (ar veikiau negalimybę) atsiriboti nuo savo žmogiškumo. Moksliniams realistams šis principas neatrodo svarbus, nes jie remiasi tikėjimu, kad faktus įmanoma atskirti nuo žmogiškosios patirties. Taigi jie neįvertina žinių reliatyvumo proto atžvilgiu; nekvestionuoja galimybės, kad žinios, kokios mums prieinamos, atsiran-

da jau atkabintos nuo „objektyvios“, t. y. žmogiškam patyrimui neprieinamos, realybės. Fenomenologų ir pragmatistų stiprybė yra pamatuotas pasitikėjimas žmogiška patirtimi kaip patikimu pažinimo orientyru; adekvatus *realybės* ir *mums prieinamos realybės* įvertinimas.

Taigi tiesos sąvokai kur kas parankesnis mums prieinamos realybės patyrimas. Per aukštai iškeltas lūkestis gali suklaidinti, atvesti prie rezultatų, kurie neturi nieko bendra su žmogiška patirtimi, taigi yra niekaip „nenaudingi“, neveiksmingi. Fenomenologinė – pragmatistinė tiesos samprata perkeičia tiesos sąvoką pagal veiksmingumo ir naudingumo kriterijus žmogiškojo patyrimo kontekste, šitaip priartindama juos prie praktiškai svarbių ir žmonėms reikalingų sprendimų.

Tiek Jamesui, tiek Heideggeriui „įsitikinimai ir susidūrimai su pasauliu yra tikri, kai jie leidžia mums tęsti savo projektus, o pertrūkis mūsų projektuose gali įžiebtį refleksiją, kuri parodo ko nors klaidingumą, taigi sukuria galimybę naudingesniam supratimui to, kas yra teisinga“ (Novak 2014: 143). Tiesioginis susidūrimas su pasauliu vertinamas kaip reikalingas ir neišvengiamai praturtinantis pažinimą; jis rizikingas, nes kažko neatitiktus, nesutapus, patyrimo gali atsirasti pertrūkis, skilimas, sutrikdantis patyrimo patirtį, tačiau būtent šis pertrūkis ir leidžia įsižiėti klaidas aptinkančiai refleksijai. Patirtis yra turininga savo nesterilumu, pakibimu tarp teisingumo ir klaidingumo, kuris ir patikrina pačioje patirtyje gaunamą faktiškumą. Patirties nesterilumas yra žmogiško pažinimo savybė, kuri visiškai svetima objektyviam pažinimui, pašalinančiam

bet kokius trikdžius, o kartu su jais ištrinančiam ir žmogiško pažinimo pėdsakus. Išvalytas patyrimas sukuria objektyvumo iliuziją, bet kasdienis žmogiškas patyrimas ją tuojau pat sugriauna ir parodo tikrovės veidą su visais įtrūkiais.

Nors pats Merleau-Ponty bando įgyvendinti fenomenologijos kaip deskriptyvinės analizės projektą, kuris neišvengiamai svarbus ir reikalingas mokslams, kartu jis kritikuoja mokslų užimtą „absoliutaus proto“ poziciją (Rosenthal 1980: 111–112). Ši pozicija suteikia menamai „aukštesnį“ žinojimo laipsnį nei horizontalus patyrimo santykis, kurį Merleau-Ponty apibūdina kaip kvazi-organišką (įsisteigiantį tarp suvokiančiojo subjekto ir pasaulio). Tik toks kvazi-organiškas santykis leidžia atsirasti horizontaliam santykiui, nesuponuojančiam suvokėjo proto „absoliutumo“, neiškeliančio jo aukščiau žmogiško patyrimo, kurį pastarasis, net ir pavadinęs kitaip, vis dar įgyvendina. Kvazi-organiško santykio takumas atveria patirtinį faktiškumą, bet neiškelia antrojo dėmens (faktiškumo) aukščiau pirmojo (patirties). Tokiu būdu išlaikomas autentiškas santykis su tiesos sąvoka, kuri, priešingai nei mokslų atveju, nepretenduoja į kažką menamai didesnio, absoliutesnio nei žmogiškos patirties naratyvas. Tiesos sąvoka iškyla ne kaip apibrėžianti „absoliutaus proto“ išvelgtą ir užfiksuotą neva objektyvių faktų rinkinį, bet kaip patirtinio faktiškumo rėmai, leidžiantys vertinti gautus duomenis kaip teisingus ir naudingus.

Iš šio kvazi-organiško santykio galima išvesti fenomenologinei – pragmatistinei tiesos sampratai svarbų atsako elementą. „Aš“, kaip visada esantis santykyje su pasauliu, esu atsako santykyje,

kurį užčiuopia fenomenologinė deskripcija. Atsako pakibimas tarp realizmo ir idealizmo tiesia tiltą tarp užčiuopto faktiškumo ir metafizikos, taigi peržengia grynai fizikinį lygmenį, būdingą mokslinio realizmo pasaulėvaizdžiui. Tai yra fenomenologinio – pragmatistinio supratimo iššūkis nusistovėjusioms mokslinėms nuostatom.

Dėmesingumas patirčiai iškyla kaip vienas svarbiausių pranašumų, neleidžiančių redukuoti patyrimo vien iki mokslinio metodo. Fenomenologinė – pragmatistinė tiesos samprata išplečia patyrimo diapazoną iki grindžiančio ne tik „didžiuosius filosofinius klausimus“, bet ir tai, iš kur jie kildinami, jų išaknytumą pačioje žmogiškoje patirtyje.

Tiek fenomenologui, tiek pragmatistui prasmė atsiranda tik prasmingame kontekste, kuris yra pats pasaulis; pati patirtis ir percepcija konstituoja gyvenamą pasaulį (Rosenthal 1980: 186). Taigi kalbėti apie sąvokas, neva nepriklausomas nuo patirties ir percepcijos, nuo kvazi-organiško santykio su pasauliu, nėra prasminga, naudinga ar teisinga. Tiesos sąvoka tampa prasminga (o kartu ir naudinga) tik suprasta kaip prasmingo konteksto dalis, kaip patirties ir percepcijos rezultatas, taigi tiesiogiai nuo šių kintamųjų priklausoma, o ne kaip nors fundamentaliai išaknyta „objektyvioje“ tikrovėje, nes tikrovė parodo save tik per patyrimą.

Nors mes bandėme parodyti fenomenologijos ir pragmatizmo bendrumus, kai kurie autoriai teigia, kad ši bendrystė nėra iki galo išpildyta: „jeigu pragmatistai natūralizuoja savo fenomenologiją, jie išlaiko gamtos mokslams būdingus fenomenologijos aspektus, ne filosofinį metodą; o jeigu pragmatistai fenomenologizuoja savo natūralizmą, jie atsisako priežastinio tikslo natūralistų aiškinimu“ (Aikin 2006: 332). Tačiau, kaip parodėme anksčiau, fenomenologijos ir pragmatizmo bendrumui skirti darbai nesunkiai atremia tokius kaltinimus (verta pastebėti, kad šis kritiškas Aikin straipsnis paskelbtas anksčiau nei tik ką aptarta Novak polemika, kurioje pasisakoma už bendrumus, taigi galima daryti prielaidą, kad diskusija tęsiasi bendrumo naudai). Parodėme, kad fenomenologijos ir pragmatizmo bičiulystė grįsta būtent filosofinio metodo autentiškumo akcentavimu, kuris įveikia mokslinio metodo vienmatįškumą.

Kaip teigia Novak, „ši fenomenologijos ir pragmatizmo kombinacija gali būti matoma kaip postfenomenologija, kuri pajėgi sukurti žmonėms naudingą tiesos koncepciją“ (Novak 2014: 143). Ši bičiulystė atrodo kaip patikimas kelias, kuris turėtų sugrąžinti didžiuosius klausimus patiems žmonėms, jų žmogiškai patirčiai, nes tik žmogiškosios patirties keliu įmanoma įvertinti jų teisingumą ir sąvokų naudingumą – patiems žmonėms, o ne abstraktiems „objektyviems protams“.

IŠVADOS

Šiame straipsnyje bandyta įrodyti tezę – fenomenologinė – pragmatistinė tiesos samprata įmanoma jos pagrindu laikant žmogiškąjį patyrimą ir naudin-

gumą žmogui. Parodyta, kad fenomenologinė – pragmatistinė tiesos samprata atribojama nuo objektyvistinių pretenzijų dviem sluoksniais: pirmiausia kaip

metodas, nulemtas subjektyvaus patyrimo, ir, antra, kaip išvalgos laukas, patalpintas ne objektyvybės, bet pačioje patirtyje. Didžiausias fenomenologijos indėlis sprendžiant tiesos sampratą klausimą, o kartu ir tiesos klausimo indėlis sprendžiant fenomenologijai iš pirmo žvilgsnio tolimų klausimų statusą, yra mokyklos, metodo ir „objekto“ santykio nustatymo iššūkis, leidžiantis pripažinti naujumą ir aktualumą. Iš pirmo žvilgsnio fenomenologijai svetimas tiesos klausimas, atskleistas naujoje perspektyvoje, atveria retai pastebimas tiek fenomenologijos, tiek „didžiųjų klausimų“ skaitymo galimybes. Parodyta, kaip galima patirti kaip prasmingas tiesos įrėminimas; kaip galima fenomenologija kaip metodas, neieškantis tiesos „už“ savęs.

Galima daryti pagrįstą išvadą, kad tiesa, kaip taikomoji sąvoka, įsisteigia per interakciją tarp pasaulio ir jį interpretuojančiojo. Performuluojant fenomenologinį principą taip, kad jis sutaptų su pragmatistiniu, galima teigti, kad *kažką patirti kaip kažką reiškia kažką naudoti kaip kažką*. Būtent šis patyrimo-naudojimo santykis įsisteigia tiesą kaip taikomąją sąvoką, nes tai, kas patiriama kaip kažkas

naudinga (atpažįstama, pritaikoma, patikrinama), yra patiriama kaip teisinga. „Naudojimo“ sąvoka čia išaknyta pačiame patyrimo ir neatsiejama nuo praktinės verifikacijos; ji grindžia daiktų išaknytumą patyrimo, tiesos kaip tokios išsiskleidimą per patirtį.

Galiausiai užklausta mokslinio realizmo pretenzija ir tiesos sąvoka leidžia daryti išvadą, kad fenomenologų ir pragmatistų stiprybė yra pamatuotas pasitikėjimas žmogiška patirtimi kaip patikimu pažinimo orientyru; adekvatus *realybės* ir *mums prieinamos realybės* įvertinimas. Tiek fenomenologui, tiek pragmatistui prasmė atsiranda tik prasmingame kontekste, kuris yra pats pasaulis; pati patirtis ir percepcija konstituoja gyvenamą pasaulį. Taigi kalbėti apie sąvokas, neva nepriklausomas nuo patirties ir percepcijos, nuo kvazi-organiško santykio su pasauliu, nėra prasminga ar naudinga. Tiesos sąvoka tampa prasminga (o kartu ir naudinga) tik suprasta kaip prasmingo konteksto dalis, kaip patirties ir percepcijos rezultatas, taigi tiesiogiai nuo šių kintamųjų priklausoma, o ne fundamentaliai išaknyta „objektyvioje“ tikrovėje, nes tikrovė parodo save tik per patirimą.

Literatūra

Scott F. Aikin. 2006. Pragmatism, Naturalism, and Phenomenology. *Human Studies* 29: 317–340, Springer.

Gutauskas Mintautas. 2010. *Dialogo erdvė: fenomenologinis požiūris*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Novak Kyle. 2014. An Argument for a Phenomenological Pragmatic Conception of Truth. *Res Cogitans* 5: 135–143.

Rosenthal Sandra B., Bourgeois Patrick L. 1980. *Pragmatism and Phenomenology: a Philosophic Encounter*. Amsterdam: B. R. Grüner Publishing Company.